

Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnîfi ve "Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'id'l-Mecâlis,, Adlı Eseri.

Dr. Mehmed ŞEKER

GİRİŞ

İslâm - Türk Medeniyetinin doruğa çıktığı dönemlerden biri olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğunun kültür hayatı, ne yazık ki, tam anlamıyla, hâlâ incelenememiştir. Yedi yüzyıla yaklaşan (M. XIII - XX. yy.) bir dönemi içine alan Osmanlı çağları, İslâm Medeniyeti ile birlikte Türk kültürü bakımından da üzerinde önemle durulmasını gerektirir.

Şurası bir gerçektir ki, Osmanlı İmparatorluğunun lâıyık ile incelenebilmesi için, kendi içinde yetişen bilgin, tarihçi, yazar ve ediblerinin yakından tanınması gerekir. Özellikle tarihçiler, siyâsi ve sosyal tarih açısından üzerinde dikkatle durulması gereken kişilerdir.

İşte, bu yazımızda, üzerinde doktora çalışması yaptığımız, (1) XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi ve yazarı Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin eserlerinde şimdiye kadar yapılmıyan yeni bir tasnif denemesi ile son eseri olarak tesbit edilen «Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'id'l-Mecâlis»ini tanıtmaya çalışacağamı.

Öncelikle, eserlerinin mâhiyetleri üzerinde durmadan, sâdece isimlerini kaydetmekle yetineceğim. İkinci bölümde de, Mevâ'idü'n-Nefâis'in (MN) nüsha özellikleri ile eserin mâhiyeti hakkında genel bir tanıtmaya yapacağım.

1 — Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve "Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'id'l-Mecâlis" adlı eserinin tahlili, (Doktora Tezi), Erz. A.Ü. İls. İlimler Fak., 1978

I. BÖLÜM

ÂLİ'NİN ESERLERİNİN YENİ BİR TASNİFİ

Kânüni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595), ve III. Mehmed (1595-1603) gibi dört pâdişâha hizmet ederek, onların zamanında yaşamış olan 'Âli Mustafa (Doğ. 2. Muharrem 948 h./24-25 Nisan 1541 m.-öl. Zilka'de sonları 1008 h. Haziran başları 1600 m.)², devrinin ünlü tarihçilerindedir. Ayrıca, şiir ve nesir halinde irili ufaklı altmışa yakın eser bırakan 'Âli, tasavvuftan edebiyâta, gramerden mantığa kadar bir çok konuda kalem oynatabilme yeteneğine sahip yazarlarımızdandır.

Bildiğimiz kadarı ile 'Âli'nin eserlerinin, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, genellikle; Tarihi, Edebî ve diğer eserleri olmak üzere üç ayrı bölüm halinde ele alındığını görüyoruz. (3) Fakat biz, 'Âli'nin eserlerini konularına ve yazılış şekillerine göre yeni bir tasnife tâbi tutmayı uygun buluyoruz.

1 — 'Âli'nin Tarihi Eserleri: Kühnü'l-Ahbâr, Füsülü'l-Hall ü Akd ve Usûlü Harc ü Nakd, Hâlatü'l-Kâhire mine'l-Âdâtî'z-Zâhire, Zübdetü't-Tevârih, Nusret-nâme, Fursatnâme, Heft-Meclis, Nâdirü'l-Mahârib, Mirkâtü'l-Cihâd, Mir'âtü'l-Avâlim, Câmi'u'l-Hubûr der Mecâlis-i Sûr, Müşkât v.d..

2 — 'Âlinin Manzum ve Edebî Eserleri: Türkçe ve Farsça Divanları, Sade-i Sad Güher, Sübhatü'l-Abdâl, Gül-i Sad Berk, Bedi'ur-Rükûm, Mihr ü Mâh, Mihr u Vefâ, Tuhfetü'l-'Uşşâk, Manzum Kırk Hadis Tercümesi, Mecma'u'l-Bahreyn, Sübhatü'l-'Inâbe, Nikâtü'l-Kâl fi Tazmini'l-Makâl, Dekâyiku't-Tevhîd, Me'âlimu't-Tevhîd, Câmi'nin bir beytinin şerhi, Bedâyi'u'l-Metâli', Şehr-engiz-i Berây-ı Hüb-Rüyân-ı Gelibolu.

3 — 'Âli'nin Sosyal Hayâta ve Ahlâka Dair Eserleri: Nasîhatü's-Selâtin, Mehâsinü'l-âdâb, Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis, Kavâ'idü'l-Mecâlis, Hulâsatü'l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâ'iz-i Sahîhi'l-Hâl, Tuhfetü's-Sulehâ, Hakâyiku'l-Ekâlîm, Me'âyibu'l-Erâzil.

2 — M. Câvid Baysun, Tarih Dergisi, 1/2 1950, s. 389-400.

3 — Bakınız; Ahter Ali, Gelibolulu Mustafa 'Âli, İst. Ün. Edebiyat Fak. Bitirme Tezi, 1340 (Türkiyat Enstitüsü, T. 28); Atsız, 'Âli Bibliyografyası, İst., 1968, Süleymaniye Kütüphânesi Yayınları: 3; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnâl, Menâkıb-ı Hünerverân neşrine eklediği "Mustafa 'Âli'nin Hayatı ve Eserlerine dair Önsöz (s. 3-133) İst. 1926.

4 — Tasavvufa Dâir Eserleri: Hilyetü'r-Ricâl, Riyâzu's-Sâlikin; Nevâdiru'l-Hikem, Dürer-i Mensûre veya Zübdetü'l-Evrâd, Ravza-i 'Irfân, Ravzatü'l-Letâif.

5 — Hattatlığa ve Diğer San'atlara dair Eseri: Menâkıb-ı Hüner-verân.

6 — Mektupları ve İnşâya dair Eseri: Menşe'ü'l-İnşâ, Münşeât, Enisü'l-Kulûb.

7 — Diğer Eserleri: Râhatü'n-Nüfûs, Câmi'u'l-Kemâlât, Tâli'-i Selâtin, Ferâidü'l-Vilâde, Risâle-i Zırgamiyye, Vakıf-nâme, Nüzhet veya nüzhetü'l-Mecâlis.

8 — 'Âli'ye isnâd olunan, fakat kesinlikle 'Âli'nin olmıyan eserlerden burada söz etmeyi zâit addediyorum ki, bunların sayısı onu bulmaktadır.

II. BÖLÜM

MEVÂ'İDÜ'N - NEFÂİS Fİ KAVÂ'İDİ'L-MECÂLİS (MN)

'Âli, III. Murad (1574-1595) in isteği üzerine yazdığı âdâb-ı muâşerete dâir olan «Kavâ'idü'l-Mecâlis»ini genişletmek arzusu ile, sosyal yaşayışı, devrinin âdetlerini, ahlâkını, kurumlarını eleştirdiği, sarayda ve devlet teşkilâtlarındaki bozuklukları dile getirdiği, çeşitli sosyal sınıfların âdetlerinden ve benzeri konulardan söz ettiği: «Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis» adlı eserini yazmıştır.

Kitaba bu adın verilmiş sebebi yazarı şöylece belirtiyor: «Müstakil makâleler hâlinde düzenlenen bu kitap, güzel sanatlardan ve garip-sözlerden kaçınılarak yazıldı. Çünkü; «sözün hayırlısı, lafzı kısa, anlamı geniş olandır» hikmetine inanmaktayım. Bu yüzden günlük edâ ile yazmayı uygun gördüm. Bunun için de, değersiz ve faydasız bir şeyin yerini, nimet dolu faydalı şeyler aldı. (4)

Müstakil makâleler halinde, faydalı bilgiler anlatılarak, her makâle ayrı bir sofraya benzetildiği için yazarın kitabına bu adı verdiği anlaşılmaktadır.

1 — MN. in NÜSHALARI

Mustafa 'Âli Efendinin bu eserinin şimdilik bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri, 104 fasıl olan Raif Yelkenci nüshası ile, diğeri de 42 başlıktan ibâref eksik bir nüsha olan Bursa nüshasıdır.

4 — MN. (Mevâ'idü'n-Nefâis Tıpkı Basımı), İst., 1956, s. 9

a) Raif Yelkenci Nüshası ve Tıpkı Basım

İstanbul'da Bâyezid'de, hayatta iken, kitapçılığı meslek edinmiş olmakla tanınan merhum Raif Yelkenci tarafından bulunduğu bildirilen (5) nüsha, İst. Ün. Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü tarafından 1956 yılında aynı fakülte yayınları arasında tıpkı basım olarak neşredilmiştir.

Yayınlanan tıpkı basıma esas alınan nüshanın kimin tarafından ve ne zaman istinsah edildiği hakkında hiç bir kayıt yoktur. Aslı 127 varaklık olan nüsha, tıpkı basımda 254 sahife olarak basılmıştır. (6)

Başta bir arapça girişden sonra, Türkçe mukaddime ile 104 fâsıldan ibaret olan MN. in tıpkı basımı üzerinde daha fazla bilgi vermek niyetinde değiliz.

b) Bursa Nüshası

Eksik bir nüshadır. 40 ayrı bölüm vardır. Fasıllar numaralanmamıştır. Bursa Genel Kitaplığının Orhan Gazi bölümünde 1214 no. sunda kayıtlı olan nüsha MN. in bilinen ikinci nüshasıdır. Nüsha ve farkları için adı geçen tezimize başvurulabilir.

2 — MN. in DİLİ VE ÜSLÜBU

MN. esas itibâriyle Türkçe yazılmıştır. Yer yer nazım parçaları serpiştirilmiş olmakla birlikte nesir olarak kaleme alınmıştır. Manzum ve mensür parçalar arasında, küçüklü büyüklü yüzden fazla âyet ve hadislerle atasözü ve deyimlerin yer aldığı arapça ve farsça cümle ve beyitlere rastlanmaktadır. Bunlardan yedi yerde geçeni farsça, diğerleri ise arapçadır.

Yazar, eserini geniş halk kitlelerinin yararlanması için mümkün oldukça ağır üsluptan kaçınarak, anlaşılmayan lâfızlar kullanmama-ya çalışarak yazdığını belirtmektedir. Hatta, günlük konuşma dili ile yazmış olmasını da eserinin bir özelliği olarak nitelendirmektedir. (7) Çağının Türkçesi ile yazılan eserde, günümüzde anlaşılması zor bir dil kullanılmışsa da, 'Âli'nin yaşadığı çağın kültür ve anlayışı düşünülürse, kullanılan dil ve üslubun sâde olduğu görülür. (8)

5 — M. Câvid Baysun, *Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*, tıpkı basım, İst., 1956, Takdim, Ayrıca aynı yazarın; Müverrih 'Âli'nin *Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*'i Hakkında, *Tarih Mecmuası*, 1950, 1/2, 390'daki makâlesine bakınız.

6 — Bak. MN.

Geniş bilgi için bak. Mehmet Şeker, a.g. tez, 108-113.

7 — MN. 9

8 — Örnekler için bak. Mehmet Şeker, a.g. tez, 127-128.

3 — MN. in KAYNAKLARI

'Âli, eserinde kaynak olarak herhangi bir eser ismi vermemektedir. Doğrudan doğruya kaynak niteliğinde sayılabilecek olan âyet ve hadisler, yazar tarafından hangi sürenin kaçınıcı âyeti, ya da hangi hadis kitabında var olduğu belirtilmeden, eser de kendine göre uygun yerlere serpiştirilmiş bulunmaktadır. Eser, baştan sona gözden geçirildiğinde; on yerde âyete, dokuz yerde de hadise rastlanmaktadır.

Yazar, sâdece bir yerde, Muhyiddin-i 'Arabî'nin Mevâkı'u'n-Nücüm'ünden söz etmiştir. (9) Ancak, araştırmalarımızda adı geçen eserden nakledildiği bildirilen bölümlere rastlanmamıştır.

Son eseri olarak kaleme alınan MN. inde 'Âli, Kavâ'idü'l-Mecâlis, Nushatü's-Selâtin, Kühü'l-Ahbâr ve Füsûlü'l-Hall ü 'Akd gibi daha önce yazdığı eserlere atıflar yapmadan, onlardan tekrarlama-larda bulunmuştur.

MN. in yazılışına sebep olarak halkın davranışlarını ve konuşmalarını beğenmediği için böyle bir eser yazmayı düşündüğünü anlatan 'Âli, (10) bu eseri yazarken halkın davranış ve konuşmalarından tesbit ettiği hususları malzeme olarak kullanmıştır. (11) Ayrıca, Mekke Şerifi Ebû Nümeyy'in (932/1525-1010/1601) de MN. i gözden geçirerek, «rızâ damgası» vurduğu bizzat yazar tarafından belirtilmiştir. (12).

Ayrıca, Zübdetü'l-Emsâl adını taşıyan bir risâleden çoklukla faydalandığını tesbit ettiğimiz 'Âli, eserinde bundan hiç söz etmemiştir. Gerek, Raif Yelkenci nüshasının ilk otuz üç sayfasının kenarında yer alan «Âdâb Risâlesi», gerek, «Zübdetü'l-Emsâl» (13) adlı risâlede yer alan ata sözü ve vecizeler MN. in içine yer yer serpiştirilmiş bulunmaktadır. (14)

4 — MN. TÜRÜNDEKİ ESERLER

'Âli, kendisinden önce MN. e benzer bir eser yazılmadığını (15) iddia etmektedir. Biz de MN. in mâhiyetine geçmeden önce, buna

9 — MN. 148

10 — MN, 8, 12-13

11 — MN. 9

12 — MN. 20

13 — Zübdetü'l-Emsâl, Mustafa b. İbrahim (öl. 1024/1615) e ait bir eserdir. MN. den önce yazılmıştır. Bk. İst. Ü. KTP. AY. 2990.

14 — Örnekler için bk. Mehmet Şeker, a.g. tez, 140-141

15 — MN. 9

benzer nitelik arzeden ahlâk ve siyâset türündeki eserlerden bir kaçını kısaca tanıtmakta fayda mütâleâ etmekteyim.

Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis, sıradan bir ahlâk risâlesi veya görgü kitabı değildir. Kendine has bir üslûpla, folklordan siyâsete kadar, toplumu ilgilendiren, yazarının yaşadığı çağın toplum yaşayışını, insanların düşüncelelerini, çeşitli tipleri yer yer ayırtılara girerek ele alan, günlük yaşayışın meselelerini, kısacası, toplumun bir çok yönlerini gününün anlayışı içinde anlatan bir kitaptır.

Aslında, bunun benzeri eserler, İslâm dünyasında; ahlâk ve âdâb kitapları veya siyâsetnâme niteliğindeki eserler olarak kabul edilmekte ise de, bunlar çoğunlukla, yaşayışı aksettirmekten çok, örnek yaşamanın prensiplerini gösterirler.

İslâmiyetin doğuşu ile birlikte, müslüman halkın yaşayışını düzenliyen, sosyal bünyeyi bütünleyen kuralların Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından konulduğu görülür. İslâm medeniyetinin gelişmesinde ve sosyal bünyenin olgunlaşmasında rol oynayan en önemli faktör sözlü kültürdür. Kulaktan kulağa aktarılan bu kültür, ister âyet ve hadis olsun, isterse menkûbeler ve tarihi kitaplar tarzında ele alınmış bulunsun, müslümanların yaşayışını etkilemiştir. Nefis terbiyesi, gönül zenginliği, kuvvetli bir imâna sahip olma duygusu belki başlangıçta bu sözlü kültürle sağlanmıştır.

Eski müslümanlardan devlet yönetimine ve sosyal yaşayışa dair düşüncelerini yazmış olanlar, siyâsi düşünür olmaktan çok ahlâk ve felsefe yazarları olarak ele alınmışlardır. Çünkü, İslâm düşünürleri, hükümdarların çalışmaları ile toplumun davranışlarına kuvvetli bir ahlâkî zemin hazırlanmadıkça, siyâset biliminin incelenmesinin mümkün olamayacağını veya İslâmî ahlâk prensiplerinin yönetim kurallarına etkisinin iyi sonuçlar doğurabilmesini temin etmeden bir ülkenin başarı ile yönetilemeyeceğini düşünmüşlerdir. (16) İşte, bu anlayışla düşüncelerini yazan İslâm filozoflarının (17) eserleri, Osmanlılara kadar ulaşarak bir kültür bütünlüğü sağlamışlardır. Ancak, Osmanlı kültürü, Türk milletinin bünyesinden intikâl ettirdiği unsurlarla kendi varlığını ve şahsiyetini korumuştur.

16 — Harun Han Şîrvânî, İslâm'da Siyâsî Düşünce ve İdâre, İst., 1965; 32-33.

17 — Bu konuda ilk yazarlardan biri; İbn-i Ebi'r-Rabi'dir (m. IX. yy.) Daha sonra, sıra ile Mâverdi (974-1058), Gazâlî (1058-1111), Râvendî (öl. 1207), İbn-i Teymiye (1263-1328), ve İbn-i Haldûn (1332-1406) gibi düşünürler, çeşitli eserler vermişlerdir. Daha geniş bilgi için bk.; Harun Han Şîrvânî, a.g.e.

Bu düşüncemizin örneğini, Mevâ'idü'n-Nefâis'in benzeri sayabileceğimiz, ahlâk ve siyâset türündeki eserlerden bir kaçında görmek mümkündür. Bilindiği gibi Kâbusnâme, İran edebiyâtından dilimize kazandırılmış bir eserdir. Ahlâk münâsebetlerini ve görgü kurallarını gösteren bu eserde, yazarı Keykâvus'un 428/1077) zamanının ilim ve âdetleri üzerindeki zengin bilgisi, kırk dört bölüme ayrılan çeşitli konularında açıkça görülmektedir. (18)

Neçmü'd-din Dâye'nin Sivas'ta 620/1223 yılında tamamladığı «Mirsâdül-'Ebâd mine'l-Mebde-i ile'l-Me'âd» adlı eserinin beşinci bölümünün ilk dört faslının Şeyhoğlu Mustafa (1340-1410) tarafından Türkçeye tercümesi «Kenzü'l-Küberâ ve Mihâkkü'l-'ulemâ» (19) adı ile yapılan eser de; ahlâk ve siyâset soyundan eserlerdendir. «Pâdişahlar gidişinde, Melikler ve ulu Begler dirliğinde, Vezirler ve Nâ-yibler gidişinde, Âlimler ve Kadılar ve Vâizler hâlinde» başlıkları ile bölümlere ayrılan bu eser, genişletilmiş bir tercüme niteliği taşımaktadır. (20).

Çeviri niteliğindeki bu eserlerden örneklerini verdiklerimizden başka, aynı türden sayabileceğimiz ve türkçe olarak yazılan eserler de vardır. Bunlardan ilki olarak, içindeki, tarihi, edebî, hukûkî, estetik ve sosyal değerleri ile söylendikleri çağın ve ortamın sosyal hayatından bir çok çizgiler taşıdığını bildiğimiz Dede Korkut Hikâyeleri (21) ile Kutadgu Bilig (22) gibi ahlâk ve âdâb kitaplarına dik-kati çekmek isteriz. Aslında, Türk-İslâm kültürünün bütünlüğü içinde konuya yakın ve uzak olduğuna bakılmaksızın birbirine benzeyen bir çok eser adı sayılabilir. Ancak, biz, üzerinde çalıştığımız Mevâ'idü'n-Nefâis türündeki eserleri veya konu yakınlığı olanları burada ele aldığımızdan fazla ayrıntılara girmek niyetinde değiliz.

Osmanlı kültürünü oluşturan değerleri ve yaşayış tarzını tarihe dair eserlerden çok, sosyal hayatı yansıtan ahlâk ve siyâset kitaplarından öğrenmek imkânının varlığı kabul edilir. Nitekim, günümüzde Osmanlı toplum yapısı üzerinde yapılan çalışmalarda bu tür eserlerin kaynak olarak seçildikleri görülmektedir. Bu bakımdan, XV. yüzyılda II. Murad devri şairlerinden Bedri Dilşâd'ın 1427 tari-

18 — Orhan Şaik Gökyay, Kâbusnâme Önsözü, İst., 1974, XV.

19 — Prof. Dr. Fuad Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, Ank., 1966, 275, 372.

20 — Dr. Hüseyin Ayan, Mustafa Şeyhoğlu Hurşidnâme, Erzurum, 1974 (Doçentlik Tezi), s. 27-29.

21 — Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, İst., 1973, COLXX-DCIV.

22 — Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, (Çev. Reşid Rahmetî Arat), Ank., 1974.

hindé yazdığı; İslâm inancına dâir konularla, oyun ve eğlence hayatına; köle ticâretinden, çocuk eğitimine kadar sosyal yaşayışın değişik konularının işlendiği klâsik bir ansiklopedi örneği olan «Murad-nâme»⁽²³⁾ ile 1453 yılında, Ali bin Hüseyin tarafından yazılan ve «ataların mertebelerinin; ana, baba hakları, öğretmen öğrenci ilişkileri, yazı yazmak, suda yüzmek ve ok atmak» gibi sanatlarla çeşitli görgü ve ahlâk kurallarını içine alan «Tâcü'l-Edeb (Tariku'l-Edeb)»⁽²⁴⁾ devrinin sosyal yaşayışı için kaynak eser niteliğindedirler.

MN. türünde sayılabilecek bir diğer eser de; eğlence toplantılarında, kimlerin nasıl davranacakları ve bu tür toplantılarda çalışan sazlarla hizmetlilerin davranışlarından sözeden Edirne'li Revânî (öl. 1524) nin 'İşret-nâme'sidir.⁽²⁵⁾

Daha çok siyâset-nâme niteliği taşıyan Âşâf-nâme'nin yazarı Lütfü Paşa (1488-1563) ile «Ahlâk-ı Alâî» yazarı Kınalızâde (1510-1572) MN. in yazarı Mustafa 'Âli Efendiyle çağdaş oldukları gözönüne alınırsa, kendisinin eserinden önce MN. e benzeyen bir eserin yazılmadığı iddiası, yukarıda sıraladığımız eserlerin muhtevâsı ile de karşılaştırılınca, tereddütle karşılanacak bir iddia olsa gerektir.

5 — MN. in KISACA MÂHİYET VE TAHLİLİ

MN. inde 'Âli'nin verdiği bilgiler tasnif edilince, görülür ki; eserin ağırlık noktasını sosyal hayâta âit bilgilerin çokluğu teşkil eder. İkinci derecede de, devlet kuruluşlarına, bilim ve sanat alanlarına da yer verildiği görülür. Toplum hayatında sosyal sınıflar arasında önemli bir yeri olan aydınların yetişme tarzlarında özellikle, medreselerdeki düzenin bozulması sebebi ile sosyal huzursuzlukların doğduğunu ileri süren 'Âli, toplumun hoş görmediği davranışlarla çıbanbaşı olan huzur bozucuların türediğini anlatmaya çalışması, günümüzde bile aktüel bir konu olarak, herkesi ilgilendirmektedir. Sosyal yardımlaşmadan, mesken meselesine kadar, toplum hayatının değişik meselelerine de parmak basılması sanırız ki, XVI. yüzyıl hayatına daha da yaklaşmamıza sebep olacaktır.

23 — Geniş bilgi için bakınız; Dr. Müjgân Cınbur, Murad-nâme, Millî Kültür Dergisi, C.I, sayı: 2, Şubat-1977, s. 60-63.

24 — Ali bin Hüseyin hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Geniş bilgi için bk.; Nihat Sâmî Banarlı; Resmî Türk Edebiyatı Tarihi, I, İst., 1971, s. 496.

25 — Nihat Sâmî Banarlı, a.g.e., I, 478.

Devlet yönetiminin başı olan Padişâhın, yetkilerini yerinde kullanması gerektiğine, aksi halde, rüşvetle işlerin lâıyk olmayanlara gördürülerek devlet çarkının bozulmasına yol açacağını savunan müellifimiz, padişâhın törelere sahip çıkmamasından dolayı görevini yapmadığını ileri sürmektedir.

Devlet kuruluşlarındaki bozuklukların temelinde rüşvet yattığı için, rüşvet verenlerin verdiklerini almak düşüncesiyle halka zulmettiklerini çağının devlet kuruluşlarını yakından tanıyan bir kimse olarak belirtmektedir.

Günümüzde bile merak konusu olan haremın işleyişi, belli bir disiplin içinde mümkün olmaktadır. Buradaki düzenin Kanûni'den sonra gerekli kurallara uyulmaması sonucu, buranın da bozulmaya başladığını göstermektedir. Sarayda, hastahâne gibi bir kuruluşun bulunuşu, burada yaşayanların sağlıklarından diğer ihtiyaçlarına kadar her türlü ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Devşirme yolu ile Osmanlı toplumuna katılan köle ve câriyelerin, hizmetten kaçan «cinsi bozukları» olabileceği gibi, davranışlarında iyi halli ve tutumlu olanların da bulunduğunu anlatan yazarımız, çeşitli milletlere mensup olan hizmetkârların özellikleri üzerinde durarak orjinal bilgiler vermektedir.

Dini hayat, Osmanlı toplumunun her sınıfında görülmektedir. 'Âli'nin takıldığı nokta; ibâdet sırasında kurallara uymayanların durumlarıdır. O, gösteriş için ibâdet yapanları da yermektedir. Çağının toplumunda yaygın olan tarikat guruplarına çok kısa da olsa yer vermektedir. 'Âli, Osmanlı toplumunun, Rumeli, Tuna, Akdeniz yarısı, Arap ve Acem ile Anadolu halkından oluştuğunu belirterek, bunların özelliklerinden de söz etmektedir.

Eserin adından, daha çok görgü kitabı olduğuna hükmedilen MN. de, konuşma ve görgü kurallarına da yer verilmektedir. Modern toplumlarda da görüldüğü üzere, çığnänen bazı görgü kurallarına uymadıkları için, çağının insanlarını eleştiren yazar, sanki günümüz insanına seslenmektedir. Sohbet anında konu dışına çıkılması, bir yazar veya şâir eseriden bir parça okurken başka şeylerle uğraşılması veya beğenmezlik gibi bir tavır takınılması, bilgisi olmadığı halde çeşitli konulardan söz açması gibi olumsuz davranışlarda bulunanlar, görgü kurallarına riâyet etmeyenler olarak nitelendirilmektedirler.

Ziyâret âbâdı gibi, günümüzde de geçerliliğini sürdüren kuralarda, gözlemlerine dayanarak görüşlerini belirten yazarımız, za-

mansız yapılan ziyâretleri ve ziyârete giderken yanında dâvetsiz kişilerle gitmeyi göngü kurallarına uygun bir davranış olarak görmemektedir.

Yemek ve içki topluluklarına âit kurullarla, yiyecek ve içeceklerden az da olsa söz edilen eserde, yazar, toplumun çeşitli sınıfları için değişik kıyâfetler teklif ederken, devrin kumaş ve giyecek çeşitlerini de tanıtmaktadır.

Kendine göre bir av anlayışı olan yazar, avlanma çeşitlerinde de özel bir ayırım yapmaktadır. Meyhâne, Bozahâne ve Kahvehâne gibi eğlence yerleri başboş insanların veya tiryakilerin uğradıkları yerlerdir. Günümüz sirklerine benzeyen eğlence yerlerindeki çeşitli gösterilerden ve bu gösterileri yapanlardan bahseden 'Âli, gördüğü yirmiye yakın sazın adını vererek bazılarının özelliklerine kısaca değinmektedir.

Askerlik ve askeri sınıflar ile ekonomik hayat hakkında MN. de tatminkâr bilgi bulmak zor olmaktadır. Bununla birlikte, tedâvülde olan paralardan ve ticâri hayatın varlığından az da olsa söz edilmektedir.

Kişilerin ev kiralama veya ev yaptırmada, giyecek seçiminde malî durumlarına göre davranılması geerktiğine dâir gözlemler herhalde her çağda geçerli olsa gerektir. Acemi Ocağı ile Yeniçeriler hakkında söylenenler bildiklerimize bir yenilik getirmemektedir.

Bilgi sâhibi olunmayan konulardan söz açmamak ve bilginlere, belli konularda derinleşenlere saygı göstermek gibi bir ilmi anlayışı benimseyen 'Âli, insanların yüz ve davranışlarından iç durumlarını anlamak bilgisi olan İlm-i Ferâset (İlm-i Kıyâfe) den söz açarak kendisinin de bu konuda ihtisas sâhibi olduğuna dâir örnekler vermektedir.

MN. de yolculuk kurallarından da söz edilmektedir. Yolculuk hakkındaki düşüncelerini belirten 'Âli, kara yolculuğu ve deniz yolculuğundan birincisini tercih etmektedir. Çünkü, deniz yolculuğunda tehlike, diğerine göre daha çoktur. Bu arada karada ve denizde yolcu taşıyan araçların, özelliklerine görre sıralandığı görülmektedir. Denizde işleyen araçlarla, yolcu ve yük taşıyarak ticâret yapıldığını öğrenmekteyiz.

Genel çizgileri ile özetlemeye çalıştığımız MN., günümüz araştırmacılarına XVI. yüzyılın yaşayışına ve toplum yapısına ışık tutacak nitelikte değerli bir eserdir.